

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.17>**БЕЗЕГА В.В.****ПОНЯТТЯ ТА ПРОЦЕДУРИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
ЯК СУБ'ЄКТА СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ**

У статті наголошено, що за повсякденною діяльністю органів і підрозділів поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони необхідно здійснювати постійний контроль із боку компетентних осіб, серед яких особливе місце посідає громадськість. Зазначено, що громадський контроль часто є єдиним ефективним засобом захисту порушених прав особи. З'ясовано поняття та процедури здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Визначено, що під громадським контролем за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони слід розуміти регламентовану нормативно-правовими актами діяльність окремих громадян або їхніх об'єднань, яка здійснюється ними безпосередньо або через уповноважених законодавством суб'єктів шляхом спостереження, виявлення та фіксації недоліків у функціонуванні Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони задля недопущення, попередження та припинення порушення режиму законності. Окремими процедурами здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони названо: безпосереднє звернення окремих громадян або їхніх об'єднань до Національної поліції (окремих підрозділів або посадових осіб); звернення громадян або їхніх об'єднань до місцевих депутатів або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини задля ініціювання діяльності останніх, спрямовану на виявлення та припинення порушень у діяльності Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони; участь у розробленні нормативно-правових актів, що стосуються діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; здійснення досліджень із питань діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; проведення громадської експертизи проектів відповідних актів, які стосуються діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; участь в обговоренні питань діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; через засоби масової інформації висвітлення інформації стосовно діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; тощо.

Ключові слова: *контроль, громадський контроль, Національна поліція, суб'єкт сектору безпеки і оборони, процедура здійснення громадського контролю.*

In the article, it has been emphasized that the daily activities of police bodies and units as a subject of the security and defense sector need to be constantly monitored by competent persons, among whom the public has a special place. It has been noted that public control is often the only effective means of protecting violated individual rights. The concepts and procedures of public control over the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector have been clarified. It has been determined that public control over the activities of the National Police as a subject of the security

and defense sector should be understood as regulated by regulations of individual citizens or their associations, carried out by them directly or through legally authorized entities by monitoring, identifying and fixing shortcomings in the functioning of the National Police as a subject of the security and defense sector in order to prevent, prevent and stop violations of the rule of law. As separate procedures for public control over the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector have been named: direct appeal of individual citizens or their associations to the National Police (individual units or officials); appeal of citizens or their associations to local deputies or the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine to initiate the activities of the latter, aimed at identifying and stopping violations in the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; participation in the development of regulations relating to the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; conducting research on the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; conducting public examination of draft relevant acts related to the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; taking part in the discussion of the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; through the media coverage of information regarding the activities of the National Police as a subject of the security and defense sector; etc.

Key words: *control, public control, National Police, security and defense sector entity, public control procedure.*

Вступ. Під час функціонування сектору безпеки й оборони компетентними суб'єктами виконується значна кількість завдань, спрямованих на захист: людини та громадянина (їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності); суспільства (його демократичних цінностей, добробуту й умов для сталого розвитку); держави (її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності); території, навколишнього природного середовища (від надзвичайних ситуацій) [1]. Особливе місце серед суб'єктів, які у своїй повсякденній діяльності виконують зазначені завдання, посідають органи та підрозділи Національної поліції України. Як слушно підкреслює В.Б. Пчелін, у повсякденній діяльності органи поліції частіше порівняно з іншими органами обмежують права та свободи приватних осіб, що зумовлено специфікою завдань, які вони виконують [2, с. 30]. Ось чому за повсякденною діяльністю органів і підрозділів поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони необхідно здійснювати постійний контроль із боку компетентних осіб, серед яких особливе місце посідає громадськість. У зв'язку з цим убагацьється актуальним питання про здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони.

Питання про поняття, сутність, зміст і значення громадського контролю за діяльністю будь-яких інституцій досліджували у своїх працях такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, М.П. Бублій, І.П. Голосніченко, В.Б. Пчелін, Т.М. Слінько, М.М. Тищенко, Ю.С. Шемшученко та ін. Проте велика кількість наукових напрацювань стосується або загальних положень адміністративно-правового регулювання, або не пов'язаних із представленою тематикою сфер суспільного життя.

Постановка завдання. Мета статті – здійснення аналізу наукових підходів до трактування поняття громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони та визначення процедури його здійснення.

Результати дослідження. Контроль є доволі багатогранним і багатоплановим явищем, оскільки залежно від того, на якому рівні та стосовно чого розглядається, він може бути охарактеризований як гарантія, спосіб забезпечення дисципліни та законності, принцип, вид діяльності, управлінська функція, умова ефективної діяльності тощо [3, с. 99–100]. Доволі розширене визначення сутності контролю надає П.С. Лютиков, на думку якого він є об'єктивно зумовленою діяльністю спеціально уповноважених державних органів (посадових осіб), що здійснюється на постійній основі, передбачає оперативне втручання уповноважених державних органів у діяльність підконтрольних об'єктів, полягає у спостереженні за функціонуванням відповідного підконтрольного об'єкта, в отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності та дисципліни в ньому, застосуванні заходів щодо попередження й усунення порушень законодавства, виявленні причин та умов, що сприяли порушенням правових норм, застосуванні заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм права, виявленні

фактичного стану справ у різних сферах суспільного життя, наданні об'єктивної інформації про стан суспільних відносин, виконання прийнятих рішень, про відповідність діяльності державних службовців поставленим завданням і визначеним повноваженням тощо [4, с. 30–31]. Вченим було здійснено спробу навести як основні, так і другорядні ознаки контролю. З огляду на це справедливим виглядає зауваження В.Б. Пчеліна з приводу того, що визначення сутності відповідного явища стає занадто громіздким, складним для сприйняття і, як наслідок, отримує формально-юридичний характер [2, с. 12]. Також незважаючи на те, що вчений наводить значну кількість змістових складників контрольної діяльності, він забуває про одне з найголовніших і не згадує про те, що вона здійснюється на основі й на виконання правових приписів.

У літературі зустрічаються й більш лаконічні визначення сутності контролю. Наприклад, авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії вважає, що контроль є перевіркою законів, рішень тощо [5, с. 323]. Таке визначення сутності контролю не відображає жодної з ознак цієї діяльності, оскільки не вказує ані на її мету, ані на засоби здійснення, ані на її суб'єктів.

Одним із найбільш вдалих визначень сутності контролю вважаємо запропоноване О.Ф. Скакун і Д.А. Бондаренко, на думку яких контроль – це діяльність уповноважених суб'єктів (державних органів і посадовців) по перевірці фактичних даних про відповідність (невідповідність) контрольованих об'єктів формально-визначеним нормативам (стандартам), що завершується прийняттям рішення про заходи реагування, адекватним отриманим результатам [6, с. 143]. Також не можна оминати увагою позицію О.П. Гетманець, котра вважає, що контроль – це діяльність із боку уповноважених контролюючих суб'єктів, яка діє як система спостереження, перевірки контролюючого об'єкта з метою його оцінки та негайного прийняття відповідного впливового рішення, націленого на ефективну, оптимальну щодо поставленої мети діяльність [7, с. 19–20]. На нашу думку, в наведених вище варіантах визначення сутності досліджуваної категорії вдало підкреслено мету, засоби та суб'єктів здійснення контролю. Водночас слід відзначити відсутність згадок про нормативно-правову основу вказаної діяльності, що може бути розцінено як недолік вказаних підходів до розуміння сутності досліджуваної дефініції.

З урахуванням наведених позицій пропонуємо сутність контролю в його загальному вигляді визначати як урегульовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, направлену на спостереження, виявлення та фіксацію недоліків у роботі підконтрольних об'єктів, попередження та недопущення порушення режиму законності. Оскільки йдеться про громадський контроль, відзначимо, що слово «громадський» в українській мові тлумачать у значеннях: який виникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язаний із ним; належний усій громаді, усьому суспільству; колективний; призначений для загального користування; у якому бере участь увесь колектив; який добровільно обслуговує різні аспекти життя колективу. Окрім цього, слово «громадський» використовують як прикметник до «громада», тобто «група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо; об'єднання людей, що ставлять перед собою певні спільні завдання; організація» [8, с. 262]. З урахуванням семантичного аналізу слова «громадський» можна стверджувати, що, використовуючи його щодо категорії «контроль», ми вказуємо на суб'єктів, уповноважених здійснювати таку діяльність. Саме за таким критерієм, як суб'єкт здійснення контролю вчені-правознавці виділяють громадський контроль зі схожих за своєю суттю різновидів діяльності. Тобто при визначенні сутності громадського контролю, в т. ч. того, що здійснюється за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, основний акцент необхідно робити на його суб'єктах – громадськості.

Зокрема, як зауважує В.В. Латишева, громадський контроль – це форма контролю, для якої притаманне активне спостереження його суб'єктами – громадськими організаціями, ініціативними групами й іншими особами за дотриманням прав і законних інтересів громадян органами публічної влади. Як підкреслює вчена, ефективний громадський контроль здатний не лише забезпечити участь громадян у процесах управління, а й підвищити відповідальність держави перед громадянами за свої рішення та досягнення взятих державою зобов'язань [9, с. 28–29]. Поряд із поняттям важливе теоретичне та практичне значення має питання щодо того, за допомогою яких процедур і засобів здійснюється громадський контроль, в т. ч. за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Відповідь на це питання, окрім іншого, дозволить повноцінно розкрити сутність вказаного різновиду контрольної діяльності.

Як свідчить аналіз чинного національного законодавства, громадський контроль, що здійснюється за суб'єктами сектору безпеки й оборони, є складовою частиною демократичного цивільного контролю. Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. система демократичного цивільного контролю складається, зокре-

ма, з громадського контролю. Сутність громадського контролю законодавець не визначає, однак розкриває сутність цивільного демократичного контролю. Також окремою нормою передбачено процедури громадського контролю – ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України». Аналіз вказаної норми свідчить про те, що такий контроль здійснюється громадянами України через: громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховного Ради України з прав людини або до державних органів у законодавчо встановленому порядку [1].

Говорячи про громадський контроль за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, котрий здійснюється громадськими об'єднаннями, слід зазначити, що правові й організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань визначено в положеннях Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. Відповідно до ч. 1 ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та / або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. У свою чергу, громадська спілка є громадським об'єднанням, засновником якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи [10]. Аналіз наведених законодавчих приписів свідчить про те, що громадськість, здійснюючи контроль за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, залежно від обраної організаційно-правової форми може об'єднуватися у громадські організації та громадські спілки відповідно.

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право: вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі); звертатися в порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб із пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами; одержувати в порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації; брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, які видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя; проводити мирні зібрання; здійснювати інші права, не заборонені законом [10]. Останній пункт вищенаведеного переліку прав громадських об'єднань свідчить про те, що він не є вичерпним. За способом викладення нормативного матеріалу вказаний законодавчий припис є бланкетним. Якщо говорити про права громадських організацій щодо здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, то в цьому разі буде відсилання до норм Закону України «Про Національну безпеку України». Аналіз ч. 2 ст. 10 вищенаведеного нормативно-правового акта [1] свідчить про те, що громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується відповідно до Конституції та законів України, а також статутних положень можливість здійснювати громадський контроль за декількома напрямками, що буде реалізовуватися в межах відповідних процедур такої діяльності.

Так, по-перше, йдеться про процедури громадського контролю за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, що проявляється на практиці в отримуванні в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складників сектору безпеки й оборони, інформації з питань діяльності складових частин сектору безпеки й оборони [1]. Цей напрям здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони є тим, що найбільш часто реалізується громадянами за допомогою здійснення свого права на звернення.

Як зауважують учені-правознавці, право на звернення – це невід'ємна ознака громадянського суспільства, яка вшановує демократичні цінності. Є.А. Безкровний наголошує на тому, що забезпечення права на звернення є елементом правозахисного механізму правової держави [11, с. 4]. Більш детально особливості реалізації громадянами права на звернення визначено в положеннях Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. Як випливає з аналізу ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта, громадяни України мають право звернутися до

органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їхніх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їхньої статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення [12].

У межах здійснення громадського контролю громадські об'єднання, окрім вищенаведеного, відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» мають право: здійснювати дослідження з питань національної безпеки й оборони, публічно презентувати їхні результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; проводити громадську експертизу проєктів законів, рішень, програм, представляти свої висновки та пропозиції для розгляду відповідним державним органам; брати участь у громадських дискусіях і відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності та розвитку сектору безпеки й оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців і працівників розвідувальних та правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій і членів їхніх сімей [1]. У цьому контексті слід відзначити, що, на відміну від положень Закону України «Про громадські об'єднання», які закріплюють перелік прав громадських об'єднань, ч. 2 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» наводить вичерпний перелік прав вказаних суб'єктів щодо здійснення громадського контролю. Такі законодавчі приписи унеможливають використання громадськістю засобів громадського контролю, які можуть, навіть надалі, бути передбачені іншими нормативно-правовими актами. У самому Законі України «Про національну безпеку України» вказано, що демократичний цивільний контроль (складовою частиною якого є громадський контроль) є діяльністю, котра здійснюється відповідно до законів України. Окрім цього, у ст. 2 вищенаведеного нормативно-правового акта вказано, що правову основу державної політики у сфері національної безпеки й оборони становлять, зокрема, закони України [1]. Тобто в жодному з наведених випадків законодавець не уточнює й тим паче не обмежує сферу законодавчої регламентації суспільних відносин у сфері функціонування сектору безпеки й оборони конкретним нормативно-правовим актом. З урахуванням чого вважаємо за доречне ч. 2 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» доповнити п. 5, який пропонуємо викласти в такій редакції: «здійснювати інші заходи громадського контролю за сектором безпеки й оборони у випадках, передбачених законами України».

Як випливає з аналізу ч. 1 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» [1], окрім громадських об'єднань, громадськість може здійснювати контроль за діяльністю Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони через депутатів місцевих рад. Організаційно-правові засади діяльності депутатів місцевих рад визначено в положеннях Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р., за яким депутат місцевої ради є представником інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу. У межах здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони депутат місцевої ради може реалізовувати такі повноваження: офіційно представляти виборців свого виборчого округу та інтереси територіальної громади в місцевих органах виконавчої влади; порушувати перед посадовими особами та керівниками правоохоронних органів питання, що зачіпають інтереси виборців, і вимагати їх вирішення; оприлюднювати через засоби масової інформації комунальної форми власності результати депутатської діяльності; вносити на розгляд місцевих органів виконавчої влади пропозиції з питань, пов'язаних із його депутатськими повноваженнями, брати участь у їх розгляді; подавати депутатське звернення, депутатський запит, депутатське запитання; користуватися правом невідкладного прийому; вимагати усунення порушень законності та встановлення правового порядку [13].

Окрім вищенаведеного, громадськість, здійснюючи громадський контроль за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони, має право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, правові засади діяльності якого визначено в положеннях Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини та громадянина, які отримує, зокрема, за зверненнями громадян України чи їхніх представників. При розгляді звернення він: відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини та громадянина; роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення Уповноваженому; направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення; відмовляє в розгляді звернення [14].

Одним із провідних напрямів здійснення громадського контролю за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони слід назвати здійснення інформування суспільства про таку діяльність засобами масової інформації. Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» засоби масової інформації, висвітлюючи питання національної безпеки й оборони, інформують суспільство про стан захисту національних інтересів України [1].

Висновки. Отже, під громадським контролем за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони слід розуміти регламентовану нормативно-правовими актами діяльність окремих громадян або їхніх об'єднань, що здійснюється ними безпосередньо або через уповноважених законодавством суб'єктів шляхом спостереження, виявлення та фіксації недоліків у функціонуванні Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони задля недопущення, попередження та припинення порушення режиму законності. Громадський контроль за діяльністю Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони здійснюється громадськістю за багатьма напрямками, що реалізуються в межах відповідних процедур: безпосереднього звернення окремих громадян або їхніх об'єднань до Національної поліції (окремих підрозділів або посадових осіб); звернення громадян або їхніх об'єднань до місцевих депутатів або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини задля ініціювання діяльності останніх, спрямовану на виявлення та припинення порушень у діяльності Національної поліції як суб'єкта сектора безпеки й оборони; участь у розробленні нормативно-правових актів, що стосуються діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; здійснення досліджень із питань діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; проведення громадської експертизи проєктів відповідних актів, що стосуються діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; участь в обговоренні питань діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; через засоби масової інформації висвітлення інформації стосовно діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки й оборони; тощо.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Пчелін В.Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.
3. Музичук О.М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 654 с.
4. Нечхаев С. Погляди на зміст та структуру Концепції розвитку Воєнної організації держав. *Наука і оборона*. 2007. № 3. С. 23–27.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 3. Київ : Юридична думка, 2001. 792 с.
6. Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / под общ. ред. Скакун О.Ф. Харьков : Эспада, 2007. 488 с.
7. Гетманець О.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 427 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. Бусел В.Т. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
9. Латишева В.В. Механізми реалізації громадського контролю за наданням управлінських послуг органами публічної влади : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеса, 2010. 208 с.
10. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
11. Безкровний Є.А. Організаційно-правові засади діяльності органів прокуратури України з розгляду звернень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2015. 263 с.
12. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
13. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.